

МОДАЛЬНІСТЬ ДУМКИ ЯК ІМПУЛСІВНА МОДАЛЬНІСТЬ

У роботі описано форми модальності думки. Розглянуто імпліцитні (прийом “фактивізації” думки, імпліцитна предикація, а також тропейчні засоби, що відносяться до спеціальних прийомів) та експліцитні (атрибутивні словосполучення, дієслова пропозиційної установки, модальні дієслова і синтаксичні конструкції) засоби. В ході дослідження було виявлено, що засоби вираження модальності думки несуть в собі комунікативне “завдання”.

Ключові слова: *категорія переконання, судовий дискурс, імпліцитні та експліцитні засоби, вплив на адресата.*

В работе описаны формы модальности выражения мнения. Рассмотрены имплицитные (прием “фактивации” мнения, имплицитная предикация, а также тропейческие средства, относящиеся к специальным приемам) и эксплицитные (атрибутивные словосочетания, глаголы пропозициональной установки, модальные глаголы и синтаксические конструкции) средства. В ходе исследования выяснилось, что средства выражения модальности мнения несут в себе коммуникативное “задание”.

Ключевые слова: *категория убеждения, судебный дискурс, имплицитные и эксплицитные средства, влияние на адресата.*

The article describes the forms of the modality of the opinion's expression. Implicit (reception of “actualization” of opinion, implicit predication, and also tropic means related to special methods) and explicit (attributive phrases, propositional verbs, modal verbs and syntactic constructions) means. During the study, it was discovered that the means of expressing the modality of opinion carry a communicative “task”.

Key words: *category of persuasion, jurisprudence discourse, implicate and explicit facilities, influence on the addressee..*

Починаючи з 60-х років ХХ століття лінгвістику все більше цікавлять проблеми, пов'язані з відносинами мовної діяльності і дискурсу. На відміну від теорії мовних актів, що бере свій початок з оксфорд-

ського школи “лінгвістичної філософії” і виділяє три складових мовленнєвої діяльності (Дж. Остін), а потім шість складових іллокуцій (Д. Вандервекен), в теорії мовної діяльності початковим етапом породження мовлення є мета, задум. Відповідно до теорії мовної діяльності мовленнєва інтенція не тотожна семантичній стороні мовного висловлювання і його внутрішній програмі. На думку О. М. Леонтьєва, мовну інтенцію також не можна ототожнювати з думкою, оскільки “думка є сам процес опосередкування мовної інтенції смислами”. Порівняємо також з думкою А. В. Бондарко: “дослідження мовних значень у висловлюванні і цілісному тексті доцільно співвіднести з поняттям інтенціональності. Мається на увазі зв’язок мовних значень з намірами мовця, з комунікативними цілями розумово-мовленнєвої діяльності...” [1: 6]. Отже інтенція передує в породженні всім цим моментами з нею не збігається. Чи не означає це, що модальність думки в публіцистичному дискурсі необхідно розуміти не як категорію оцінки диктумного плану висловлювання за шкалою добре / погано, а як категорію, що містить комунікативну заданість адресанта?

Мета даного дослідження — на прикладах російської й англійської мови прокурора показати, що модальність думки визначається різними задумами. Ми передбачаємо розглянути не тільки дієслова пропозиціональних відносин, що вводять оціночні судження, що ставало предметом численних спеціальних досліджень, а й інші лексико-синтаксичні прийоми вираження думки в експліцитній та імпліцитній (прихованій) формах.

Модальність думки має дві форми вираження — експліцитну й імпліцитну. Перша форма менш складна в своїй семантиці, оскільки певний набір лексичних і синтаксичних маркерів “виводить на поверхню” конотацію. Зауважимо, що набір експліцитно мовних засобів модальності думки не обмежується тільки лексико-синтаксичними маркерами. Мовні засоби різних рівнів несуть в собі певну комунікативну заданість і висловлюють авторські думки.

Модальність думки може виражатися оціночними атрибутивними словосполученнями, оцінка пропозиції яких проводиться не тільки за шкалою добре / погано, але і за шкалою важливо / неважливо. Наприклад: “<...> пострадавшюю Вы привлекли умением хорошо ухаживать в кафе и ресторанах, а самое главное — смазливým лицом”. Проведена оцінка пропозиції розглядається за епістемічною шкалою

важливо / неважливо, причому підкреслюється, що остання з трьох оцінюваних пропозицій (смазливое лицо) найбільш важлива. Оцінка модусу пропозиції за цією шкалою може відбуватися і в разі, коли модус і пропозиція перебувають у відношенні додаткової дистрибуції. Наприклад, “<...> Алена осознает, что некоторые не поймут ее выбор. Но главное, что ее выбор сможет оценить дочка Ксюша”. Семантичний аналіз обох висловлювань показує зміну ступеня важливості пропозиції: коли модус і пропозиція перебувають у предикативних відносинах, ступінь важливості вище, ніж коли вони знаходяться у відношенні додаткової дистрибуції. Порівняємо також: “According to Sara’s words, an unusually brave girl, the managers of ten big investment trusts took regular trips to the sauna”.

У наступному прикладі проводиться гіпотетична оцінка пропозиції з урахуванням евіденціальності (верифіковані) візуального характеру: “*Подсудимый, Вы скупали доллары, возможно, потом надеясь обменять их на рубли*”. Слідом за М. А. Дмитрівською ми вважаємо за можливе і необхідне диференціювати думку-оцінку і думку-припущення в судовому дискурсі [2: 6–18]. Під думкою-оцінкою ми розуміємо суб’єктивно верифіковані знання (якщо аналізувати атрибутивні сполучення), оскільки для мовця, на відміну від слухача, ця думка має статус суб’єктивної істини, а думка-припущення — не верифікованого знання, але дослідного знання з різним ступенем впевненості. Для нас важливо отримати відповідь на питання: яка комунікативна заданість оцінки-думки і оцінки-припущення і яке завдання переслідує автор цієї думки, оскільки мова прокурора передбачає абсолютно конкретний впливовий ефект на адресата?

Верифікації схильні до думки-оцінки, а параметри істинності думки-припущення можуть виходити з попереднього досвіду мовця і висловлювати не гіпотезу, а впевненість. У першому висловлюванні два оціночних поєднання (умением хорошо ухаживать в кафе и ресторанах, а самое главное — смазливый лицом) — оцінки-думки з упевненістю і верифікованою пропозицією (я сам там був, а ви їдте і переконайтеся), а в четвертій фразі висловлено думку-припущення з неверифікованою пропозицією, істинність якої може бути доведена лише природним шляхом, але асертивний компонент висловлювання посилюється, якщо припущення ґрунтується на особистому досвіді адресанта. Прокурор підкреслює безвихідність і невпевне-

ність російського народу в завтрашньому дні, чинячи тиск на психіку адресата. У вищенаведених висловлюваннях бажаною є аргументація думки. Так, в першому прикладі аргументом могла б послужити статистична інформація, скажімо, про матеріальний стан людини і тоді б слухачі судового процесу мали альтернативу — погоджуватися або не погоджуватися з думкою прокурора.

Думка-оцінка може розглядатися автором з позиції вірно / невірно. Наприклад:

– *Некоторые факты, приведенные во вчерашнем заседании, подчас убийственны. Защищать создателей подобных перлов по крайней мере глупо.*

Наявність тут оціночних лексичних елементів з інтенсифікаторами їх значень (подчас, по крайней мере) свідчить про бажання прокурора нав'язати адресату свою точку зору через апеллятивну конструкцію з інвертованим порядком слів (постановка модусної частини висловлювання в пропозиціональну позицію). При цьому порядок слів, синтаксична конструкція втрачає свою нейтральність, оскільки в російській мові початок конструкції з реми характерним тільки для стилістично забарвлених висловлювань з акцентним наголосом на предикат модусної частини. Пор.:

А. Защищать создателей подобных перлов по крайней мере глупо.

Б. По крайней мере глупо защищать создателей этих перлов.

В обох варіантах виражено несхвальне ставлення до пропозиції, однак інвертований порядок слів висловлення А, постановка іменної частини складеного іменного присудка в рематичну частину “говорить” про прокурорську впевненість в своїй думці. Таким чином, значення висловлювання А складається з двох частин: 1) оцінка пропозиції (власне прокурорська думка); 2) впевненість у власній правоті. Аналіз інтенціональності висловлювання А вказує на спробу автора нав'язати адресату свою точку зору, змусити його прийняти своє бачення даної проблеми.

Цікаво відзначити, що в англійській мові конструкція, синтаксично тотожна варіанту А, не знаходить сильної семантичної тотожності з нею. Пор.: *To visit her was all that he desired.* Постановка інфінітивної групи в початок пропозиції призводить до того, що вона стає максимально інформативною, будучи при цьому ремою, але не несе в собі ніякої оцінковості і інтенціональності. Це пояснюється тим, що для

англійської мови початок пропозиції з реми — звичайне явище, крім того, інфінітивна група не є компонентом оцінки, тоді як, наприклад, перестановка прикметника з предикативної групи в початок пропозиції призводить до стилістичної інверсії, вводячи модальність думки; наприклад: *Terrible was the night* (vs. *The night was terrible*).

Крім виділених нами думки-оцінки і думки-припущення, ми вважаємо за необхідне виділити ще одну складову модальності думки в судовому дискурсі — думка-здивування, що виражається як у російській, так і в англійській мові за допомогою спеціальних вставних конструкцій: подумати тільки, невже, справді; *that it should come to this; come to think of it* і їм подібних. Дані конструкції-вставки мають не тільки оцінний семантичний компонент добре / погано, але і здивування з відтінком неправдоподібності. Наприклад: *Not so much the victim, come to think of it, as the “key man” who calls the shots.*

Введення в текст дієслів пропозиціональних відносини робить коректним введення будь-якої тези і активізує увагу адресата. До таких дієслів відносяться *думать, считать, полагать, предполагать сомневаются, казаться* і ін. в російській мові і *think, believe, consider, etc.* в англійській мові, російські модальні дієслова могли, повинен (-а, -и) + аспектуальна форма інфінітива, англійські *can (could), may (might), must, need, should, shall, would* + Indefinite (Perfect) Infinitive і модальні синтаксичні зразки *to be likely (unlikely) to + inf.*

Чим більше “епістемічної поруки” в семантиці модального предиката і висловлювання в цілому, тим вище впевненість прокурора в пропозиції. У тих випадках, коли ступінь впевненості досить високий (*must + definitely*), думка-припущення тяжіє до знання. Виникає питання: чи буде думка-припущення з високим ступенем прокурорської впевненості тотожня знанню? Між зазначеними поняттями можливо провести тільки опосередковану тотожність: думка-припущення тотожня неповному знанню, але протилежна повному (істинному) знанню.

В судовому дискурсі найбільш продуктивними засобами впливу на свідомість адресата є імпліцитні засоби вираження модальності думки, які найбільш ефективно приховують власну думку прокурора, видаючи її за істину:

— *Школьник возьмет два литра (потому что девушки вешаются исключительно на таких парней, у которых из каждой штанины торчит по бутылке)* — *о дальнейшем узнаем уже из милицейских протоколов.*

У фразі компонент, виражений причинним підрядним, представлений як знання, проте це висловлювання не можна кваліфікувати як знання або, щонайменше, як істинне знання, тому що істинним знанням не можна вважати висновок, заснований на індуктивному узагальненні факту. Синтаксичні прийоми такого роду ми класифікуємо як прийом “фактивації” думки — уявлення думки як істинного знання [4: 17], — широко використовуваний в судовому дискурсі з частим включенням в пропозиціональну частину елементів помилкової “епістемічної поруки” (в нашому висловлюванні це слово *исключительно*). В англійській мові існує набір лексичних елементів, що виражають відповідальність автора за істинність пропозиції: *certainly*; *surely*; *definitely*; *etc.*, а також синтаксичні моделі *to be sure to*, *to be certain to*, *etc.* (*He's sure to do that today*). Всі ці елементи спрямовані на посилення ймовірності думки-припущення; пор. *I think he will do.* — *He will certainly (definitely) do*, проте кожен з цих елементів має свій ступінь ймовірності події; так, *definitely* (безумовно) має менш слабкий асертивний компонент, ніж *certainly* (обов'язково), який вказує на неодмінність вчинення дії (думка в цьому випадку має факт дослідної верифікації: *he will certainly (definitely) do* — Він обов'язково (безумовно) зробить (Він вже робив).

У судовому дискурсі проблема імпліцитності думки найбільш актуальна, оскільки саме цей функціональний стиль тісно пов'язаний з життям соціуму, а виступ — це засіб тиску на його свідомість [5: 90–91]. Висловити свою думку імпліцитно виявляється найпростішим засобом зняття “епістемічної поруки” — відповідальності за сказане. Імпліцитна предикація як один із засобів вираження прокурорської думки широко використовується в судовому дискурсі; наприклад:

— *Зная английский на уровне средней школы или доморощенных “курсов погружения”, “новые русские” теряют выгодные контракты, терпят убытки и выглядят посмешищем в глазах иностранных партнеров. <...> Один зав. международным отделом после третьей рюмки отодвинул пострадавшего, ему показалось, что тот недостаточно точно переводит его “перлы” и начал сам общаться со шведами. Английский он знал плохо и каждый раз требовал, чтобы пострадавший ему подсказывал слова. Выглядело это смешно и неприлично. Шведы были милейшие люди, но их напрягало, что они вынуждены тратить время и силы только на то, чтобы понять собеседника.*

У вищенаведеній фразі для виділення імпліцитно-предиціюваного повідомлення (ІПС) [6: 367] необхідно звернутися до ширшого контексту, і в цікавій для нас частині (підкреслено) ми виділяємо наступні ІПС: 1 ІПС — завідувач п'є навіть на відповідальному заході; 2 ІПС — зав. міжнародним відділом погано володіє не тільки англійською, а й російською. Беручи до уваги обидва ІПС, ми приходимо до висновку про інтенціональність прокурорської думки — звернути увагу слухачів на своє негативне ставлення до росіян, підкреслюючи неприпустиму поведінку начальства під час відповідального заходу.

До імпліцитних засобів вираження модальності думки ми також відносимо тропеїчні засоби; наприклад:

— *Но не все так просто в Российской Федерации; по сведениям наших источников, справка для премьера составлена чуть лукаво.*

Алюзія, прийом імпліцитної або непрямой референції, в судовому дискурсі має інтенцію прокурора переконати адресата у своїй позиції шляхом “натяку”. В даному прикладі прокурор висловлює негативне ставлення до політики уряду і прем'єр-міністра зокрема, які загрузли в мережі інтриг. Пор. також ще один приклад метафоричного порівняння, що виражає іронічне ставлення прокурора:

— *After recharging his batteries, Mister X wants to slow down therelentless pace he set after Mister Y.*

Важливим аспектом при аналізі іллокутивної прокурорської модальності є суб'єкт висловлювання, який виступає у ролі індикатора прагматично значущої інтенції мовця. Е. Бенвеніст розрізняє дієслова, які при зміні особи не втрачають сталість значення [7: 292–295] (наприклад, дієслово *есть* або *страдать*); дієслова переважно ментальної дії (наприклад, *думать, чувствовать, рассуждать, предполагать*), що описують чисто ментальні операції, і перформативні дієслова (наприклад, *клясться, обещать*), де різниця форм *я клянусь — он клянется — мистер X клянется* не принципова в силу того, що всі вони належать в усній мові для будь-якого “я”. Дійсно, порівнявши висловлювання *А думает, что... і А (я, он, мистер X) клянется, что...*, ми приходимо до висновку, що в семантиці дієслова *думать* укладаєна референція (установка) на суб'єкт, тобто *он думает, что А (я так не думаю)*, а в семантиці дієслів перформативної групи на першому місці стоїть не віднесення до суб'єкта мовлення (хто клянется?), а сама дія (перформатив). Тому дієслова ментальної групи семантично

пов'язані з суб'єктом мовлення і залежать від нього. Отже поняття розширення обсягу суб'єкта свідомості слід приписувати дієсловам саме цієї групи, оскільки зміна цього обсягу неминуче змінює ступінь впливу пропозиціональної частини висловлювання.

На важливість врахування суб'єкта свідомості вказували багато вчених, оскільки інтенція мови безпосередньо залежить від мовця і для адресата питання “Хто сказав?” є надзвичайно важливим. Так, Е. Бенвеніст зазначає: “Мова настільки глибоко відзначена виразом суб'єктивності, що виникає питання, чи могла б вона, будучи влаштована інакше, взагалі функціонувати і називатися мовою?” І далі він пише: “Мова без виразу обличчя не мислима” [7: 296–300]. Дійсно, навіть в так званих пропозиціях безособового типу суб'єкт не відсутній, а прихований в семантичній структурі пропозиції.

Хоча традиційне логічне вчення, розрізняючи суб'єктивну і об'єктивну модальність, ставило акцент на модальності об'єктивній, яка виключає фактор “мовця”, теорія мовної діяльності показала, що модальність в мові, особливо коли вона виражена граматично, повністю суб'єктивна. “Якщо модальність має справу з відношенням і думкою мовця, суб'єктивний фактор в процесі говоріння вважається основним”.

Крім досить частотного вживання займенників та власних назв в позиції суб'єкта висловлювання, зустрічаються випадки, коли суб'єкт може бути не названий, але імпліцитно присутній у висловлюванні. При цьому адресат має право робити пресуппозиційні висновки, але той факт, що ці висловлювання контекстуально не вільні, дозволяє враховувати і факт хибності цих висновків.

Проаналізувавши ряд прикладів, ми приходимо до висновку, що модальність думки прокурора інтенціональна, а це значить, що засоби вираження модальності думки несуть в собі комунікативне “завдання”, що сформувалося ще до власне процесу породження мовлення, оскільки успіх спілкування мовця і адресата полягає в пошуку і, в кінцевому рахунку, знаходженні суб'єктом мовлення емотивного контакту з адресатом, контакту на основі різних типів думки: думки-оцінки, думки-припущення, думки-подиву та ін. Оцінка пропозиції може проходити за різними шкалами епістемічної модальності: погано / добре; важливо / неважливо і т. д. Думка-припущення оцінюється за шкалою впевненість / неупевненість і може висловлювати

припущення, прогнози, гіпотези, переконання, погляди, установки. Різноманітні модальні слова, а також елементи “епістемічної поруки” вводять різний ступінь впевненості автора в істинності пропозиції. Отже, область думок характеризується великою різноманітністю типів, між якими іноді важко провести чіткі межі.

Ми також визначили, що модальність думки має дві форми вираження — експліцитну і імпліцитну. Експліцитна модальність думки може виражатися атрибутивними словосполученнями, а також дієсловами пропозиційальної установки, модальними дієсловами і синтаксичними конструкціями. Імпліцитні засоби вираження модальності включають в себе прийом “фактивації” думки, імпліцитну предикацію, а також тропеїчні засоби, що відносяться до спеціальних прийомів. Зрозуміло, зважаючи на обмеженість обсягу статті ми розглянули далеко не повний перелік засобів вираження модальності думки в судовому дискурсі, проте аналіз представлених прикладів говорить про те, що модальність думки — це не факультативна “оболонка” для фактитативної інформації, а засіб вираження прокурорської інтенції: впливу на свідомість адресата шляхом переконання, залякування і т. д. Судовий дискурс перетворюється в потужний діючий інструмент, тому що саме цей функціональний стиль живе в тісному зв’язку з соціумом і вплив через нього на соціум виявляється величезним.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бондарко А. В. Лингвистика текста в системе функциональной грамматики // Текст. Структура и семантика. Доклады VIII Международной конференции МГО-ПУ им. Шолохова. М., 2001. С. 6.
2. Дмитриевская М. А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка: знание и мнение. М., 1988. С. 6–18.
3. Федосюк М. Ю. Неявные способы передачи информации. М., 1988. С. 20.
4. Palmer F. R. Mood and modality. Cambridge, 1984. P. 17.
5. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия. Благовещенск, 1998. С. 90–91.
6. Основы теории речевой деятельности / под ред. А. А. Леонтьева. М., 1974. 367 с.
7. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974. С. 292–300.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2017